

УДК 94(477)"1941/1944"

Микола Бушин, Оксана Яшан

**СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ОКУПАЦІЙНОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ
1941–1944 РР. (НА МАТЕРІАЛАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ)**

У статті аналізується соціокультурний аспект окупаційної повсякденності населення Центрального регіону України у важких умовах військового побуту під час нацистсько-фашистської окупації 1941–1944 рр.

Ключові слова: націокультурний аспект, окупаційна влада, воєнний побут, світоглядна орієнтація, Центральна Україна.

Нинішній стан розвитку вітчизняної історичної науки зумовив появу якісно нових тенденцій і підходів до вивчення минулого. Сучасна історична думка намагається виходити з багатовекторності та суспільної значущості досліджуваних проблем. Зокрема, починають активно розроблятися напрями, що вивчають соціокультурні аспекти життя суспільства в конкретний історичний період. Соціокультурний аспект є одним з головних чинників людського буття, оскільки безпосередньо впливає на формування ціннісних установок, світоглядної переорієнтації особистості та суспільної свідомості. В умовах фашистської окупації 1941–1944 рр. соціально-культурна сфера: релігія, медицина, дозвілля, освіта, побут тощо, зазнала безумовно відчутних змін, однак продовжувала бути ваговою складовою повсякденного життя пересічного українця.

Метою статті є показати зміни, що відбулись у соціально-культурній сфері під час окупації центральних областей України упродовж 1941–1944 рр.

Релігія традиційно була однією зі важливих складових буття українців, так як для більшості з них релігійні моральні принципи залишались важливішими за будь-які ідеологічні цінності. У 1930-х рр. більшовицька влада практично знищила інститут церкви. В Україні збереглося лише 3 % дореволюційних парафіяльних приходів. У Вінницькій, Кіровоградській областях, приміром, було закрито усі православні церкви, лише одна діяла у Полтавській області [1, с. 52; 2, с. 106]. Однак, незважаючи на таке brutальне насильство, більшовицький режим все ж таки не зміг досягти своєї мети – значна частина населення залишалася віруючою. Повне припинення регулярної інформації про життя в країні та події на фронті загострили у людей потребу в розряді, відчутті певної єдності, в інформації, яку вони надіялись одержати в церкві. Запеклі бої, відступ Червоної армії і наступна нацистська окупація стали для населення радянської України справжньою трагедією, що викликала порушення звичайного складу думок, суттєво змінила життєвий світ людей, їх моделі поведінки та мислення. Виникла ситуація, за якої масштаби розповсюдження та інтенсивність прояву релігійності серед населення різко вирости. Нацисти, використовуючи релігійну свідомість українського населення, проголосили на початку окупації політику "захисту християнської культури, віри та церкви від більшовизму", вважаючи, що така політика сприятиме зменшенню опозиційних настроїв серед українців. За визначенням українського історика О. Лисенка, це був своєрідний "релігійний ренесанс в Україні".

Окупаційна влада здійснювала досить гнучку церковну політику, активно використовуючи церкву для потреб своєї пропаганди, щоб в очах місцевого населення протиставити себе владі рад. Найлегший шлях до цього – подати себе рятівницею гнаної більшовиками церкви. У доповідній записці політуправління Південного фронту від 22 березня 1942 р. згадується про видачу 8 літрів горілки тим селянам, які здійснюватимуть хрещення своїх дітей [3, арк. 39–40]. У селах, де не було церковних споруд, "дітей хрестив батюшка вдома" [4]. Храми відвідувало не тільки місцеве населення, а й німці [5]. Окрім обряду хрещення, "брали шлюб у церкві" [6], святкували на селі також великі релігійні свята – Великдень, Різдво, "... бо з віри ніхто не виходив" [7]. Віра допомагала людям вижити у тих складних умовах. Т.Х. Кузик, уродженка с. Головкивка Чигиринського району Черкаської області, пригадує, що в селі розповідали "... нібито приснилось одній жінці Божа Матір, яка прикривала собою село. Ось тому жодна бомба не впала на Головкивку" [8].

На початку окупації такі методи мали вплив на населення. Представники різноманітних релігійних течій проводили свої відправи переважно без втручання окупаційної влади, тому населення охоче відвідувало церковну службу. Відкриття церков, вільна відправа релігійних обрядів позитивно впливали на стосунки цивільного населення з окупаційною владою. Люди, "зневірівшись у політиках і диктаторах, ... шукали порятунку в релігії і це допомагало їм витримувати суворі випробування долі" [9, с. 42]. Можна твердити, що релігії та церкві окупанти

відводили роль суттєвого важеля впливу: від умиротворення цивільного населення на початку окупації до зміцнення "нового порядку" на загарбаній території.

Ще однією складовою соціокультурної сфери є доступність якісних медичних послуг. У довоєнний період на досліджуваній території функціонував досить значний медико-санітарний комплекс, основу якого складали лікувально-профілактичні та санітарно-гігієнічні заклади, в яких працювали кваліфіковані спеціалісти. Медико-санітарні інституції безкоштовно надавали потрібну медичну допомогу населенню та контролювали санітарний стан населених пунктів.

Політика німецької влади в галузі медичного забезпечення насамперед була зумовлена тим, що українське населення розглядалося як важливий трудовий ресурс. При районних управах було створено відділи охорони здоров'я, які організували і контролювали діяльність медичних закладів, займалися кадровими питаннями в медичній сфері, розробляли і впроваджували санітарні заходи з лікування і профілактики захворювань, забезпечували медперсонал, кучерів і вартових медичних установ спецодегдою [10, арк. 149]. У всіх районах вводилось обов'язкове медичне страхування населення. Застраховані особи мали право на безкоштовне лікування, крім того, хворий отримував 50 % заробітної плати, починаючи з 4-го дня захворювання [11, арк. 3]. Для інших категорій населення запроваджувалось платне лікування, згідно із затвердженими розцінками райуправами.

Така ситуація суттєво вплинула на доступність медичних послуг, оскільки більшість населення в містах і селах не мала змоги оплатити якісне лікування. Крім того, в лікарнях не вистачало ліків, а безкоштовна медична допомога надавалася виключно у невідкладних випадках [12, арк. 1; 13]. Тим самим німецька влада фактично позбавила населення медичного обслуговування, а це, в свою чергу, призвело до поширення інфекційних захворювань. Поширились також і гострі респіраторні та дитячі захворювання, мала місце висока дитяча смертність [14].

Безпосередньою причиною поширення хвороб стало знищення (закриття) більшості лікарень і аптек. Через руйнування лікувальних закладів і відсутність фахівців для більшості хворих була недоступна спеціалізована медична допомога. Траплялися випадки, коли медичну допомогу населенню надавали фашисти, які квартирували у селах [15].

Оскільки не вистачало найнеобхідніших компонентів та обладнання для приготування в аптеках навіть простих ліків, люди лікувались "народними методами": травами, перекип'яченим бензином, замазували рани землею [13; 16; 17]. "Ліки того часу – трави. Лікували безкоштовно. Бабки збирали, варили, пили самі і поїли людей", – пригадує П. Федченко з хутора Червона Звенигородського району Черкаської області [18]. За відсутності грошей, населення за надані послуги платило продуктами [19]. У зв'язку з ліквідацією колгоспних пологових будинків, катастрофічним зменшенням їх у містах та скороченням кількості пологових ліжок у загальних лікарнях у період окупації рідкістю була госпіталізація породіль. Пологи, зазвичай, приймали бабки-повитухи [20].

У цілому руйнування мережі закладів охорони здоров'я, позбавлення цивільного населення елементарної медичної допомоги внаслідок знищення лікувальних та профілактичних установ, антисанітарні умови проживання негативно позначилися на стані здоров'я людей, які опинилися на окупованих територіях [21, арк. 84].

Зі встановленням окупаційного режиму відбуваються також зміни у освітньому процесі. Треба зазначити, що до 1942 р. дозволено існування різних освітніх закладів. Так, у Черкаському районі Черкаської області відкрито 46 шкіл, з них 10 – у Черкасах [22, арк. 1]. Шкільний процес знаходився під контролем окупаційної влади, тому в школах не завжди вистачало учителів [21, арк. 71]. З початку окупації гестапо у співпраці з місцевими органами управління проводило "кампанії на благонадійність" щодо педагогічного персоналу шкіл, вихователів дитячих садків, викладачів технікумів та вищих навчальних закладів [23, арк. 58]. Щоб отримати місце учителя, вихователя або викладача необхідно було заповнити анкету, написати автобіографію, заручитися підтримкою двох-трьох свідків, які підтверджували правдивість цих документів. Серед загальних питань про вік, стать, освіту, необхідно було вказати національність, приналежність до комуністичної партії або інших політичних організацій, службу в Червоній армії. Відповідь на "обов'язкові" запитання впливала на остаточне рішення окупаційних органів. Особам, які переслідувались радянською владою або дезертирам, які виявили готовність до співпраці, надавалась можливість працювати в першу чергу. Комуністам і євреям працювати в школах суворо заборонялося.

Серед навчальних предметів були українська та німецька мова, література, математика, географія, стародавня історія, Закон Божий, ручна праця [24, арк. 7]. Оскільки нових підручників не було, то вчилися за старими, яких також не скрізь вистачало [19]. Директори шкіл мали своєчасно проводити "чистку" підручників, слідкувати за тим, щоб не проводилась комуністична пропаганда. Виходячи з того, що історія, географія й українська література повинні були викладатись по-новому,

запроваджувались спеціальні курси для перепідготовки вчителів, що фінансувались місцевим бюджетом [25, арк. 2 зв, 12, 23; 26, арк. 59]. Місцева преса друкувала рекомендації щодо викладання означених предметів [27]. Зошитів також не вистачало, тому подекуди замість зошитів використовували шматки паперу. Писали, нерідко, пером, яке прив'язували до "ломачки" [28].

Позитивними моментами у діяльності відділів освіти усіх рівнів було бажання виховувати національно свідому молодь [29]. Учні та студентів знайомили з творами раніше заборонених письменників, виховувалась любов до рідного краю, повага до національних традицій, релігійних почуттів [25, арк. 2 об, 13, 48–49]. Релігійне виховання розглядалося як "найголовніша зброя у боротьбі з комунізмом". У обов'язки класних наставників (кураторів) входило дбати про релігійне та моральне виховання студентів та учнів, спільне відвідування церкви тощо [30, арк. 8]. Серед навчальних дисциплін запроваджувались ідеологічні курси, серед яких "Історія націонал-соціалістичної партії" – прямий аналог "Історії ВКП(б)", що викладалась за радянського режиму.

Навчання в українській початковій школі було обов'язковим, але, як свідчать документи, відвідування було організовано погано. Серед причин низького відвідування були: відсутність одягу та взуття, неспроможність оплатити навчання, праця дітей [24, арк. 8; 28]. Запроваджувалась система штрафів батьків, діти яких пропускали заняття. Розмір штрафу залежав від кількості порушень: за перше порушення – від 50 до 200 крб., при повторному порушенні – 500 крб. чи примусова праця до двох тижнів [31, арк. 54; 32, арк. 44]. Крім штрафів, для батьків, діти яких не відвідували школу, вводились тілесні покарання.

На початку 1942 р. усі школи та інші освітні заклади закрили [33, с. 41]. Усіх учнів старших 15 років, разом із вчителями, почали відправляти до Німеччини, тому що в плани окупантів не входило надання українцям, яких вони вважали неповноцінними, якісної освіти [34, арк. 68]. На думку окупантів, для українців було досить лише елементарних знань. Їх ні в якому разі не слід допускати до розумової праці [35, с. 88]. Подібні навички обов'язково призвели б до політичних роздумів, скерованих проти окупантів, що було не в їх інтересах [35, с. 92, 96]. Німецька влада дозволила залишити лише 4-річні "народні" школи, діяльність яких мала охопити дітей віком до 11 років [34, арк. 68]. Рівень відвідування залишався низьким, до того ж умови навчання були погані, тому значну кількість таких шкіл поступово було закрито. Шкільні приміщення почали використовувати не за призначенням, або взагалі знищувались [28; 36].

Однак потреба військового часу вимагала підготовки спеціалістів низки професій здебільшого технічного, медичного та сільськогосподарського профілю [37, с. 107]. Так, наприклад, із 10 листопада 1941 р. у м. Градизькому почав працювати створений на базі колишнього сільськогосподарського технікуму бухгалтерів, кооперативний технікум із трирічним терміном навчання [38]. З середини січня 1942 р. у Полтаві розпочали роботу спеціальні середні школи: сільськогосподарська, медична, фармацевтична [39]. З 20 січня 1942 р. відновив навчальний процес Золотоніський сільськогосподарський технікум [40].

Діяли на теренах Центрального регіону і вищі навчальні заклади. Наприклад, у Києві в грудні 1941 р. з метою піднесення музичної та драматичної освіти в Україні "...до вершин національно-українсько-європейського рівня" було утворено Академію музичного та драматичного мистецтва ім. М.В. Лисенка, що мала право влаштовувати показові академічні вечори, лекції, вистави та збори [26, арк. 8].

З ініціативи Черкаської районної управи розпочали роботи з відновлення будівель Черкаського педінституту, що зазнали серйозних руйнувань під час боїв, та організації навчального процесу. До ініціативної групи входили викладачі, відповідну допомогу надавала міська та районні управи, відділ освіти. У результаті проведеної роботи 27 жовтня 1941 р. у навчальному закладі відновилися заняття [41, арк. 4]. У складі інституту функціонувало два факультети: фізико-математичний та природничий. При ньому діяла також учительська семінарія, що мала чотири відділи: німецької мови, фізико-математичний, природничий, мови, літератури та історії (мовно-історичний). В інституті в цей час працювало тридцять викладачів [42, арк. 2]. Для порівняння у довоєнний 1940–1941 навчальний рік, на 9 кафедрах працювало близько 100 викладачів [43, с. 284]. Станом на початок грудня 1941 р. загальна кількість студентів перевищувала 1460 осіб [41, арк. 8]. Адміністрація вважала інститут правонаступником того навчального закладу, що функціонував до окупації, принаймні, випускникам видавались документи та довідки про завершення навчання та складені іспити за попередні роки. Навчальний заклад мав гуртожиток та власну церкву [41, арк. 1, 4; 44, арк. 4].

У лютому 1942 р. відбулося відкриття Вінницького медичного інституту, на церемонії відкриття якого були присутні державний радник рейху і керівник відділу охорони здоров'я генерального округу "Волинь і Поділля" Нойн, комісар м. Вінниці Маргенфельд. Перший випуск студентів

Вінницького медичного інституту відбувся 21 вересня 1942 р., коли 84 студенти п'ятого курсу успішно склали державні іспити [45, с. 391].

З часом студентів в інститутах ставало все менше. Основною причиною цього була небезпека примусового вивезення молоді на роботи до Німеччини.

У захоплених містах і сільських населених пунктах України окупанти відродили кіномережу, діяльність якої призупинили після відступу Червоної армії. У Києві окупаційна влада відновила діяльність п'ятох раніше існуючих кінотеатрів, ще два кінотеатри готували до роботи й один чекав на капітальний ремонт, у Кіровограді та Полтаві працювало два кінотеатри [46]. Кінотеатри, що працювали в період окупації, зазвичай, демонстрували тільки німецькі фільми і військову німецьку кінохроніку. Їх відвідували, як німецькі військовослужбовці і чиновники, так і місцеві жителі. Чиновники пропагандистського відділу "потурбувалися" про місцеве населення, забезпечивши фільми написаними-перекладами російською або українською мовами [47, арк. 15].

Серед художніх фільмів перевага надавалась кінострічкам легкого жанру наприклад: комедіям "Пани й слуги", "Мій вірний товариш", "Травнева ніч" тощо. У роки Другої світової війни ефективним засобом нацистської пропаганди стала серія німецького щотижневого огляду (DW – Die Deutsche Wochenschau, "Дойчехоушеншау"), що створювалася військовими кореспондентами пропагандистських рот і стала предметом гордості доктора Й. Геббельса, оскільки велику частину огляду складали фронтові епізоди з найгарячіших точок війни. Й. Геббельс вимагав зйомок тільки реальних сюжетів, тому вважалося, що кінооператори – ті ж солдати, що виконують свій обов'язок: "Людина з кінокамерою в руках наражається на таку ж небезпеку, як і людина з вогнеметом" [48, с. 240]. Нацисти вважали, що німецькі фільми – документи історичної правди. Зняті кадри з фронту доставляли літаками. Кінохроніка йшла в кінотеатрах, у тому числі в окупованих радянських містах, зазвичай, близько сорока хвилин. Демонструвалася непереможена хода німецької армії, що легко й блискавично знищувала більшовиків.

Характерною рисою виступала висока якість монтажу кіножурналів та ретельний підбір картин (навіть легкого жанру). На звичайного глядача вони справляли враження, що більшовики більше не повернуться, тому необхідно змиритися з життям в умовах окупації. "Такою агітацією вони створювали для міських обивателів примиренський настрій, хоча щоденна дійсність, приниження, голод, рабська, абсолютно безкоштовна праця – говорили протилежне. ... Усі картини, які демонструвалися, наскрізь проникненні гітлерівською політикою використати найнижчі почуття, спрагою наживи, шовінізмом і пропагандою ненависті до більшовизму" [49, с. 330].

Кіновиробництво все ж таки мало недоліки: хроніка демонструвалася із запізненням і була розрахована на власне німецького глядача; демонструвались картини, що показували бої, руйнування, які викликали в населення поганій настрій, а іноді й переконання в поверненні радянської влади; недосконале використання титрів, що не дозволяло пересічному глядачеві зрозуміти суть фільму [47, арк. 15].

Полтава в роки окупації за активністю культурного життя мало нагадувала місто воєнного часу. Тут працювало два кінотеатри (в них демонструвалися німецькі фільми, окремі з них – з українським перекладом), театралізований ансамбль української пісні і танцю, дитячий театр (пізніше театр молоді) з балетною студією та хором, літня естрада в Петровському парку, театр-вар'єте відомого до революції 1917 р. циркового борця І. Шемякіна та інші установи культури, однак розраховані вони були переважно на обслуговування німецьких солдатів і офіцерів.

1 жовтня 1941 р., тобто вже через тиждень після вступу німців до Полтави, відновив свою роботу Полтавський музично-драматичний театр. Першими його виставами були "Наталка-Полтавка" М.В. Лисенка і "Запорожець за Дунаєм" С. Гулака-Артемовського. Директором театру офіційно вважався Юрій Сидорук, але його "шефом" і фактичним керівником був німецький унтер-офіцер, піаніст із Гамбурга Зігфрід Вольфер, який з українськими акторами поводився брутально, іноді вдаючись навіть до рукоприкладства. На початку 1943 р. у Полтавському театрі працювало 285 осіб постійного складу, включаючи 75 хористів і 45 осіб оркестрантів. Такого численного колективу театр не мав ні до війни, ні після, проте театр все більше втрачав національне обличчя, оскільки основними глядачами в ньому були солдати і офіцери німецької армії та чиновники окупаційної адміністрації. Значна частина вистав відбувалася німецькою мовою. Так, із 24 вистав оперети "Мадам Батерфляй", що відбулися упродовж 1942 р., лише 5 були україномовними [2, с. 214–215].

Київський оперний театр, окрім звичайного оперного репертуару, силами артистів театру, давав концерти для населення, під час яких виконувались пісні й танці російської, української та західноєвропейської класики. З приходом у червні 1942 р. німецького інтенданта В. Брюкнера, відбулись зміни репертуару, було відмінено постановки російських опер, розпочалась робота над німецькими, тому всім артистам в обов'язковому порядку запропонували вивчати німецьку мову [50, арк. 18–19].

У Черкасах працював театр, який увібрив у себе, крім театральної трупи, джаз-оркестр, дві капели (хорову ім. М. Лисенка і бандуристів), циркову бригаду. Його основним завданням було "...обслуговування німецьких військових частин та цивільного населення", до репертуару входили твори українських і німецьких композиторів, народні твори [51, арк. 4].

У звіті за травень 1942 р. у Генеральній окрузі "Миколаїв" зазначалось, що в кожному районі існують гуртки художньої самодіяльності, а подекуди професійні групи. Програма складалася з комедій, селянських скетчів, оперет та легких опер. Відбуваються музичні та хорові виступи. Усі дійства мали бути україномовними, використовуватись тільки українські твори [21, арк. 71]. У Кіровограді працював Український драматичний театр ім. І.К. Тобілевича [52].

Незважаючи на війну й скруту, юнаки й дівчата не втрачали бажання до розваг, традиційного дозвілля, часто проводили вільний від роботи час гуртом. Збираючись вечорами в чиїсь хаті, молоді люди спілкувалися, жартували, розповідали анекдоти, співали, якщо була можливість дістати інструменти, не обходилися й без музики [5; 53]. На вечорницях грали трієсті музики, співали українських та російських пісень [4]. Німці інколи також брали участь у організованих сільською молоддю вечорницях, катаннях на санчатах, святах [54, арк. 92].

Традиційно на селі відзначали кінець жнив. Наприклад, у с. Богомолівка Кременчуцького району Полтавської області "на обжинчини дав голова лантух яблук, 2000 грошей на горілку, пуд м'яса, шість пудів пшеничного борошна і за сніп першій бригаді дав голова на літру самогона. Будемо в неділю гуляти, ... дівчата танцюють" [53]. У деяких селах Полтавської області жилося "дуже весело (так в тексті – О.Я.): музика грає кожний день із Хорола українська, а в Лофеці – руська, гарно співають у Перстепі, ставлять гарні п'єси, на сцену виходить немало людей. У Лубнах на піаніно грають" [53]. Проте гучні гуляння все ж таки на селі не відбувалися, насамперед через страх бути пійманими і відправленими до Німеччини. Так, наприклад, під час одного з гулянь у м. Монастирище Черкаської області нагрянули німці. Люди почали тікати, але осіб десять було затримано і пізніше відправлено до Німеччини [36].

Таким чином, окупація внесла свої корективи і в культурне життя українців. Так, на початку окупації доросле населення, за звичкою продовжувало відвідувати кінотеатри, але після того, як там почали проводитись облави "культпоходи" припинилися.

Змінилося і дозвілля дітей, хлопчики збирали патрони, гранати, снаряди і добували звідти порох, а потім влаштовували феєрверк. Придумували нові іграшки, наприклад, у с. Мар'янівка на Вінниччині до дошок прибили пошкоджені ковзани, сідали і відштовхуючись, катались або, розігнавшись, йшли на таран. До кожної такої машини прибивали паличку, на яку вішався прапорець – клаптик паперу, де було написано – "Сомоходка, Танк, Танкетка" [55, с. 61–62].

Для зміцнення "нового порядку" пропагандистські служби гітлерівської Німеччини активно афішували серед місцевого населення усі кроки окупаційної влади при проведенні соціальної політики. Відзначимо, що у воєнний час соціальна політика на користь навіть своїх громадян для будь-якої держави є серйозною проблемою. Рівень життя мирного населення під час війни, зазвичай, значно знижується, тому розвиток соціальних програм для громадян ворожої держави, частина території якої була окупованою, є фактом достатньо рідкісним і може бути розцінена двояко: по-перше, як не уявне, а справжнє милосердя і щиросердна готовність допомогти нещасним людям; по-друге, як заздалегідь спеціально підготовлена політика, розрахована на завоювання довіри з боку населення з метою припинення з його боку ворожих актів у відношенні до окупантів, тобто як якийсь тимчасовий пропагандистський трюк.

На наш погляд, саме другий варіант найвиразніше проявився на захоплених німецькими військами територіях Центральної України. Зрозуміло, при цьому німецькому командуванню доводилося робити деякі реальні кроки у сфері соціальної політики, щоб не розчарувати місцевих жителів і не дати їм причини для сумнівів у намірах окупаційної влади. Додамо до цього, що свою роль відіграли тут також традиції, правила й порядки, що були неодмінним атрибутом соціального життя самої Німеччини і що дозволили їй досягти значних результатів у цій сфері ніж в СРСР на початок 1940-х років.

На території регіону, під контролем " нової влади" виходила окупаційна преса, що мала значний вплив на психологічний стан населення, тому що, незважаючи на те, що на шпальтах газет містилися різнопланова інформація, що стосувалася демографічної ситуації, очікуваної повені, цін на необхідні продукти, розшук рідних, церковне життя та стан освіти, накази та розпорядження " нової влади" тощо, зміст інформації логічно підпорядковувався основній меті німецького окупаційного режиму [56].

Саме тому газети підкреслено слухняно подавали суворо дозовану німецькими властями інформацію для населення, що стосувалось умов їх існування. Основним лейтмотивом була

заборона і жорстоке покарання за порушення встановлених правил, що передбачали контроль над усіма сферами людського життя та діяльності.

При вирішенні фінансового питання основний акцент пропагандистське відомство німецької армії зробило на вільному обігу радянського карбованця разом із введеною до грошового обігу окупаційною маркою. Цей факт мав продемонструвати місцевому населенню відсутність наміру " нової влади " йти шляхом заборон і вилучення радянських грошей із обігу, а також те, що влада прислухається до побажань громадян щодо здійснення торгових операцій звичними для них грошима.

Разом із тим, реалізуючи свої плани з викачування з окупованих територій ресурсів і створюючи сприятливі для цього умови, нацисти прирівняли одну окупаційну марку до 10 радянських карбованців, що ставило останній у не вигідне становище.

Таким чином, населення повинно було зробити вибір на користь марки й поступово відмовитися від карбованця як ненадійної грошової одиниці. Ропочавши загарбницьку війну, нацисти вели її не лише проти діючої армії СРСР, а й проти мирного населення.

Список використаних джерел

- Грідіна І. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 рр.: людський вимір: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.М. Грідіна. – Донецьк, 2001. – 181 с. 2. Ревегук В. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939–1945) / В. Ревегук. – Полтава, 2004. – 288 с. 3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 873. 4. Спогади Гордієнко Ф.П. (1928 р.н., с. Сазонівка Оржицького району Полтавської області) – Рукопис, 2008. – Архів автора. 5. Спогади Тимченка Р.А. (1917 р.н., с. Мар'янівка Гайсинського району Вінницької області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 6. Спогади Міщенко В.О. (1926 р.н., с. Мар'янівка Гайсинського району Вінницької області) – Рукопис, 2007 р. – Архів автора. 7. Спогади Косової Є.П. (1925 р.н., с. Ново-Животов, Вінницької області) – Рукопис, 2008. – Архів автора. 8. Спогади Кузик Т.Х. (1924 р.н., с. Голоківка Чигиринського району Черкаської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 9. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946 / О.Є. Лисенко. – К.: НАН України Інститут історії України, 1998. – 391 с. 10. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-55. – Оп. 1. – Спр.14. 11. ДАЧО. – Ф. Р-56. – Оп. 1. – Спр.1. 12. Там само. – Ф. Р-55. – Оп. 1. – Спр.1. 13. Спогади Андрушенка М.І. (1923 р.н., с. Лукашівка Золотоніського району Черкаської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 14. Спогади Розгон П.С і Разгон Г.М. (1924 р.н., 1932 р.н., с. Івахни Монастирищенського району Черкаської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 15. Спогади Полічук Ю.Є. (1926 р.н., с. Нова Севастіянівка Христинівського району Черкаської області) – Рукопис, 2008. – Архів автора. 16. Спогади Балабушки Т.Х. (1924 р.н., с. Голоківка Чигиринського району Черкаської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 17. Спогади Трегуб Т.Д. (1922 р.н., с. Стара Осота Олександрійського району Кіровоградської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 18. Спогади Федченко П.І. (1931 р.н., хутір Червона Звенигородського району Черкаської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 19. Спогади Сороки А.О. (1929 р.н., с. Стецівка Звенигородського району Черкаської області) – Рукопис, 2008. – Архів автора. 20. Спогади Сокур І.А. (1915 р.н., с. Івахни Монастирищенського району Черкаської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 21. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України) – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 6. 22. ДАЧО – Ф. Р-57. – Оп. 1. – Спр. 2. 23. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-2531. – Оп. 1. – Спр. 5. 24. ДАКО. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 56. 25. Там само. – Ф. Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 64. 26. Там само. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 2. 27. Українські вісті. – 10 січня 1942. 28. Спогади Кривенко Л.Г. (1930 р.н., с. Сазонівка Оржицького району Полтавської області) – Рукопис, 2008. – Архів автора. 29. Українські вісті. – 1942 р. – 14 січня. 30. ДАЧО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр.3. 31. ДАЧО. – Ф. Р-60. – Оп. 1. – Спр. 2. 32. ДАЧО. – Ф. Р-1842. – Оп. 1. – Спр. 3. 33. Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943): [зб. документів]. – Полтава: Зоря Полтавщини, 1947. – 80 с. 34. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 378. 35. Дашичев В.И. Стратегия Гитлера – путь к катастрофе, 1933–1945: исторические очерки, документы и материалы: в 4 т. / В.И. Дашичев. ИМЭПИ РАН – М.: Наука, 2005. – Т. 1: Подготовка ко Второй мировой войне, 1933–1939. – 2005. – 524 с. 36. Спогади Кващука С.С. (1932 р.н., м. Монастирище Черкаської області) – Рукопис, 2007. – Архів автора. 37. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). / [Упор. В. Косик]. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України. – Т. 2. – 1998. – 384 с. 38. Голос Полтавщини. – 11 січня 1942. 39. Голос Полтавщини. – 15 січня 1942. 40. Дніпрова хвиля. – 5 лютого 1942. 41. ДАЧО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 1. 42. Там само. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 5. 43. Масненко В.В. Черкаський педагогічний інститут у період окупації 1942–1943 рр. / В.В. Масненко, О.В. Кулаківська. // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Другої науково-краснознавчої конференції Черкащини (до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.). – Черкаси: "Ваш дім". Видавець ПП Дикий О.О., 2005. – С. 182–288. 44. ДАЧО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 2. 45. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейскомісаріату "Україна" і військової зони в роки Другої світової війни. [Монографія] / В.О. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 451 с. 46. Українські вісті. – 11 лютого 1942. 47. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 477. 48. Рисс К. Геббельс. Адвокат дьявола / К. Рисс. – М.: Центрполиграф, 2000. – 530 с. 49. Київ у дні нацистської навали (За документами радянських

спецслужб). – К.-Л. 2003. – 526 с. 50. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. № 31418 фп. – Архівно-кримінальна справа на Тараканова Миколу Михайловича. (1944 р.). 51. ДАЧО. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 1. 52. Українські вісті. – 24 січня 1942. 53. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-4091. – Оп. 1. – Спр. 1860. 54. ЦДАГО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 4. 55. Куна. Історія сіл Кунянської сільради Гайсинського району. – Випуск перший, 2005 р. – 136 с. 56. Дніпрова хвиля. – 1 січня 1942.

Николай Бушин, Оксана Яшан

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ОКУПАЦИОННОЙ ПОВСЕДНЕВНОСТИ 1941–1944 ГГ. (НА МАТЕРИАЛАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ)

В статье анализируется социокультурный аспект оккупационной повседневности населения Центрального региона Украины в трудных условиях военного быта при нацистско-фашистской оккупации 1941–1944 гг.

Ключевые слова: нацио-культурный аспект, оккупационные власти, военный быт, мировоззренческая ориентация, Центральная Украина.

Mykola Bushin, Oksana Yashan

SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OCCUPYING DAILY OCCURRENCE OF 1941–1944 (MATERIALS TO CENTRAL REGION OF UKRAINE)

In the article the socialcultural aspect of human life of population in the Central region of Ukraine is analyzed under trying conditions military way of life during Nazi-fascist occupations in 1941–1944.

Keywords: national-cultural aspects, occupation authorities, a military way of life, philosophical orientation, Central Ukraine.

УДК 94(477.8) “1944–1945”

Галина Стародубець

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИНИЩУВАЛЬНИХ БАТАЛЬЙОНІВ У РАМКАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО ЗАПІЛЛЯ (1944–1945 РР.)

У статті аналізується генеза винищувальних батальйонів на території західних областей України у 1944–1945 роках. Визначаються причини та мета їх створення, національний та кадровий склад. Показано вплив діяльності цих парамілітарних формувань на функціонування повстанського запілля.

Ключові слова: винищувальні батальйони, групи сприяння, повстанське запілля, парамілітарні загони, окупація.

Від першої половини 1944 року паралельно з організацією і формуванням у звільнених від німецької окупації районах західних областей України місцевих органів партійно-радянської влади, велась робота зі створення при відповідних структурах НКВС винищувальних батальйонів (“істребительных батальйонов”) і так званих “груп самооборони”.

У сучасній науковій літературі питанню їх створення і участі у процесі відновлення радянської влади в краї приділено не заслужено мало уваги. Коротку характеристику їхньої діяльності та аналіз причин створення знаходимо в одному із нарисів підсумкового наукового видання напрацювань робочої групи істориків, створеної при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [1, с. 354–355].

Цікава інформація про генезу винищувальних батальйонів (далі – ВБ) на Станиславщині міститься у низці статей О.Безносюка. У своєму дисертаційному дослідженні він чи не вперше у вітчизняній історичній науці зробив спробу комплексно висвітлити процес становлення та діяльності ВБ на території Прикарпаття. З точки зору історико-правових позицій ним аналізуються форми й методи їх діяльності в контексті суспільно-політичних процесів, що відбувалися в довоєнний і повоєнний періоди у західному регіоні України [2].

Роль винищувальних батальйонів Львівщини у процесі руйнування повстанського запілля розкривається у статті Т.Ремарчука. На нашу думку, його висновок про те, що “без існування